

Д. Я. Телегин

О РОЛИ НОСИТЕЛЕЙ НЕОЛИТИЧЕСКИХ КУЛЬТУР ДНЕПРО-ДВИНСКОГО РЕГИОНА В ЭТНОГЕНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: БАЛТЫ И СЛАВЯНЕ

Работа посвящена актуальной проблеме роли первобытного населения юго-запада Восточной Европы в сложении праславянского и прабалтийского языковых диалектов индоевропейской общности. Автор отстаивает мнение о важной роли в этом процессе блока неолитических культур региона с гребенчатой и гребенчато-накольчатой керамикой. Структурно работа состоит из двух частей. В первой из них идет речь о комплексном анализе археологических и гидронимических данных, что позволяет рассматривать носителей блока неолитических культур в своей основе языковых предков балтов и славян, как своеобразный «культурно-лингвистический барьер» между предками германцев, иллирийцев, фракийцев, индоевропейцев и финно-угров. Во второй части, которая будет опубликована в следующем выпуске «Археологич», автор рассматривает проблему генезиса балтов и славян путем ретроспективного анализа генетических связей культур региона от раннего средневековья до позднего неолита и медного века.

D. Ya. Telegin

ON THE ROLE OF CARRIERS OF NEOLITHIC CULTURES OF THE DNIEPER-DVINA REGION IN THE ETHNOGRAPHIC PROCESSES: BALTS AND SLAVS

The paper is devoted to the urgent problem on the role of the primitive population of the South-West of Eastern Europe in formation of pra-Slavonic and pra-Baltic language dialects of the Indo-European community. The author upholds the principle on the important role played in this process by a unit of neolithic cultures with crest-like and crest-like-prickled pottery. The paper consists of two parts. The first part describes a complex analysis of archaeological and hydronymic findings. The analysis permits considering carriers of the system of neolithic cultures, i. e. language ancestors of the Balts and Slavs, as a peculiar cultural-linguistic barrier: between ancestors of the Germans, Illirians, Frakians, Indo-Iranians and Finns-Hungarians. The second part of the paper will be published in the next issue of journal «Archeology». In the part published now the author treats the problem on genesis of the Balts and Slavs using the retrospective analysis of genetic relations between cultures of the region from the early Middle Ages to the late neolithic and copper ages.

Одержано 10.05.94

ЗІСТАВЛЕННЯ СВІДЧЕНЬ АНТИЧНИХ АВТОРІВ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ КОЧОВИХ СКІФІВ НА ПАМ'ЯТКАХ ТОРЕВТИКИ

М. В. Русяєва

У статті подано порівняльну характеристику свідчень античних авторів із зображеннями скіфів на пам'ятках торевтики.

В античній літературній традиції залишилось чимало різноманітних свідчень про кочових скіфів. Основні з них були записані логографами та істориками VI—IV ст. до н. е.— в період найінтенсивніших економічних відносин еллінів Північного Причорномор'я зі своїми найближчими сусідами¹. Проте конкрет-

© М. В. РУСЯЄВА, 1996

ні зображення окремих сцен з життя та звичаїв скіфів у творчості грецьких художників з цього регіону належать лише до IV ст. до н. е. Крім того, слід зауважити, що це були тільки високохудожні вироби з металів, головним чином золота і срібла, які спеціально виготовлялись на Боспорі для скіфської знаті. Саме писемні свідчення та пам'ятки торевтики дають найповніше уявлення про скіфів. Хоч усі ці джерела неодноразово розглядалися у дослідженнях багатьох скіфологів, однак зіставлення описової та образотворчої характеристики, пошук адекватних рис у зображенні номадів ніким спеціально не провадився. У цій статті ми спробуємо визначити, наскільки плідним є зіставлення літературних свідчень з пам'ятками мистецтва для вирішення деяких питань з історії та культури скіфів.

Перш за все привертає увагу, що античні письменники часто відзначали, що скіфи ведуть кочовий спосіб життя. Взагалі кочівництво вважалось найбільшим досягненням цього етносу. «Скіфське плем'я дуже розумно винайшло щось, чого нема в інших, вельми важливе для життя людей, наскільки я розумію,— писав Геродот.— Що ж до всього іншого, то я їм не заздрю. Це найважливіше, що вони винайшли, а саме, що ніхто з тих, які нападали на них, не врятувався, і ще, коли вони не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, скіфів неможливо зустріти. І справді люди, що не мають ні міст, ні фортець, але кочують, будучи вершниками і лучниками, які не займаються землеробством, а скотарством, житла яких на возах, як можуть такі люди бути переможеними, як можна до них наблизитися?» (Herod. IV, 46)².

Така характеристика скіфів відомим істориком дещо пізніше, у IV ст. до н. е., була відзначена Ефором і нарівні з іншими повідомленнями, що імпонували його науковим поглядам, сприяла розробці концепції про ідеалізацію варварів³. У наведеному короткому пасажі Геродота дається основна, хоч і стисла, інформація про кочовий народ. Тут можна визначити п'ять найважливіших рис: скіфи були вершниками; добре стріляли з луків; займалися скотарством; мали житла на возах; у результаті цього вважались нездоланними.

Цікаво, що у пам'ятках торевтики зображення скіфських вершників і лучників посідають одне з перших місць. Це своєрідні символи скіфської культури. Так, на срібній позолоченій чаші з Солохї реалістично змальована сцена полювання (рис. 1, 1)⁴. Перед нами розгортається динамічний сюжет: дві пари скіфських вершників зі списами та луками в руках намагаються вбити лева та фантастичну рогату левицю. Мисливців супроводжують собаки з нашійниками. Особливо точно художник вловив психологічний стан коней, які іржуть і намагаються понести своїх вершників якнайдалі. Однак молоді скіфи, стримуючи їх, сміливо ціляться в хижаків. Рельєфні позолочені постаті вершників утворюють мальовничу гру світла і тіні на матовому тлі срібної чаші. Цей ефект художник підкреслив глибшим гравіруванням дрібних деталей: волосся та орнаментатції одягу мисливців, хутра, хвостів та грив тварин. Вільний простір у цьому рельєфі нібито заповнено енергією постатей, він стає для них своєрідним розбігом.

Кінці гривни першої половини IV ст. до н. е. з Куль-Оби прикрашені скульптурними фігурками вершників, які нібито долають якусь перешкоду, можливо, перепливають річку (рис. 2, 2)⁵. Їх погляди спокійні і зосереджені, спрямовані вперед, на відміну від сповнених жаху коней з роздутими ніздрями. Майстер досить ретельно виліпив риси обличчя чоловіків з глибоко посадженими очима, довгими вусами і бородою.

На золотих прямокутних платівках з цього ж кургану вершників представлено дещо інакше (рис. 1, 2, 3)⁶. Особливо привертає увагу сюжет полювання на зайця. Мисливець у традиційному скіфському костюмі, орнаментованому простим візерунком із нашивних платівок у вигляді хрестів, у правій руці тримає короткого списа, а у лівій — кінську вуздечку.

Про те, що кінь відігравав надзвичайно важливу роль у житті скіфських номадів, свідчать й інші вироби торевтики. Так, на чортотлицькій амфорі сцени приборкування коней і голова Пегаса сповнені глибоким змістом і символікою⁷. У центрі композиції — група скіфів, котрі, спутавши арканами коня, намагаються повалити його на землю. Праворуч один скіф стриножить

4

2

1

3

Рис. 1. 1 — сцена полювання на чаші з Солохи; 2 — платівка зі сценою полювання з Куль-Оби; 3 — платівка у вигляді фігури вершника з Куль-Оби; 4 — монета з зображенням Атея.

осідланого коня, ліворуч інший, тримаючи коня за передню ногу, намагається примусити його лягти. З двох боків багатофігурну композицію завершують степовики з уже прирученими конями. Голова ж Пегаса — найяскравіший символ духовного єднання номадів з безкрайніми степами і свободою.

Неабияке значення надавалось також зображенням лучників. Навіть знаменитий філософ Платон відзначав, що «скіфи однаково добре стріляють із

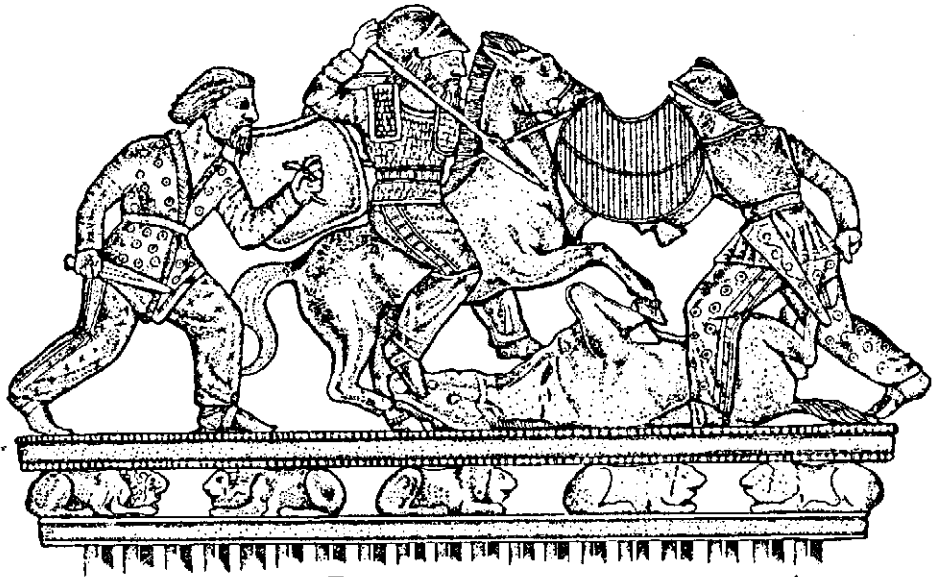

Рис. 2. 1 — гребінь з Солохи; 2 — наконечник гривни з Куль-Оби.

лука обома руками» (Plato.Legg.I, 9). Майже у всіх похованнях скіфів, як знатних, так і рядових зустрічаються набори наконечників стріл⁸. У курганах скіфської еліти їх кількість досить значна. У багатьох сценах на художніх виробках відтворено скіфів, які натягують тятиву лука і носять горити. Взірцем скіфського вершника-лучника є, безперечно, зображення Атея на золотій монеті (рис. 1, 4). Приземкуватий чоловік з довгим прямим волоссям у каптані і вузьких штаних міцно сидить на скакуні, трохи підібгавши ноги під живіт тварини. Обома, випростаними вперед руками він пускає стрілу із складного лука в уявного ворога⁹. На лівому боці висить горит. Цей образ,

як і зображення мисливців на чаші з Солохи найбільше відповідає усталеному уявленню еллінів про кочових скіфів.

Винятково високими художніми якостями вирізняються виявлені в кургані Куль-Оба прорізані ажурні платівки з зображенням скіфів-лучників, які стоять один до одного спинами і стріляють в різні боки¹⁰. Фігури стоять нібито на землі, окресленій вузькою смужкою перлин.

Проте, такі незвичні для еллінів житла кочовиків як ойкофори (буквально: «житла, які возять») не привернули уваги грецьких торевтів. І справа певно не в тому, що вони їх не бачили або їх важко було зобразити. Адже на пам'ятках елліно-скіфського мистецтва показані і надзвичайно складні композиційні сюжети. У творах античних письменників V—IV ст. до н. е. можна зустріти і більш-менш детальний опис такого житла. Так, Есхіл у «Прометей прикутому» пояснював, що до скіфів можна дійти неораними полями і поблизу Меотійського озера побачити їх «на високих візках з гарними колесами, під плетеними кибитками, озброєними дальнобійними луками» (Aeschyl. Prom. Lib. 1—2, 315—318, 427—440, 730—737). У творі «Про повітря, воду і місцевості» псевдо-Гіппократа зафіксовано такі свідчення і окремі деталі про ойкофори, які в інших письменників не збереглися: «... а живуть вони (скіфи — М. Р.) в кибитках, з яких найменші бувають чотирьохколісні, інші — шестиколісні; вони кругом закриті повстю і влаштовані подібно до жител, одні з двома, інші з трьома відділеннями; вони не проникні ні для води (дошової), ні для снігу, ні для вітру. У ці візки запрягають по дві і по три пари безрогих волів: роги в них не ростуть від холоду. В таких кибитках знаходяться жінки, а чоловіки їздять верхи на конях; за ними йдуть їх стада овець і корів та табуни коней» (Ps.-Hippocr. 7—26).

Цілком можливо, що оскільки в торевтиці зображували головним чином чоловіків, то члени їх сімей не цікавили ні майстрів, ні тих, для кого призначались їх витвори¹¹. Так, зовсім відсутні образи дітей та молодих дівчат. Не виключено, що згідно зі скіфськими звичаями їх взагалі не можна було показувати в будь-якому вигляді.

Навіть, якби в писемних джерелах не було жодних свідчень про те, що скіфи займаються скотарством, цю рису їх господарського життя без сумніву можна було б визначити і за пам'ятками торевтики. Головним джерелом у цьому плані є пектораль, яка підтверджує, що скіфи розводили коней, корів, овець¹². З якої б точки зору не підходити до трактування сюжетів на цьому унікальному витворі елліно-скіфського золотарства, — міфологічного, релігійно-ритуального, побутового — він все одно дає наочне свідчення про тих тварин, яких розводили скіфи і завдяки яким могли жити.

Геродот, а за ним й інші автори вважали, що кочовий спосіб життя скіфів був головною причиною їх непереможності¹³. Звичайно, таку рису номадів визначити за пам'ятками торевтики важко. Однак, все ж таки подивимось з цієї точки зору на батальні сцени, які залишили торевти на художніх виробках. Найважливіша з них, на наш погляд, зображена на золотому гребені з кургану Солоха (рис. 2, 1)¹⁴. Центральним персонажем композиції є вершник, озброєний грецьким оборонним обладунком, але зодягнений у варварський костюм, що було характерно для боспорців. Сидячи верхи на здибленому коні, він цілиться списом у скіфа, кінь якого загинув і лежить біля його ніг. Другий скіф підкрадається ззаду до вершника, готуючись завдати йому смертельного удару кинджалом. Психологічно сцена справляє враження перемоги скіфів, але вона недвозначно вказує і на їх підступність та хитрість.

Композиція гребеня, незважаючи на простоту, досить добре продумана, всі персонажі врівноважені. Манера трактування одягу, який виявляє форму тіла, спосіб передачі рухів, а головне мальовничість світло-тіншової гри на реалістичних постатях кожного персонажу свідчать, що художник перебував під сильним впливом монументальної скульптури того часу.

Багатофігурну композицію битви греків та скіфів на золотих оббивках піхов мечів із Чортотлицького кургану можна умовно розділити на п'ять незалежних один від одного сюжетів¹⁵. Праворуч грецький стратег кличе на допомогу своїх співвітчизників, не помічаючи того, що над ним нависла смертельна небезпека. Ззаду на нього замахнувся мечем скіфський вождь (рис. 3,

2). Наступна сцена — битва між двома греками та скіфом. Її центром, безумовно, є поранений грецький юнак, якого захищає від варвара зі списом у руках бородатий воїн. Далі на двох скіфських воїнів наступає еллін зі списом та щитом у руках. Тут показано також унікальну сцену лікування — грек, стоячи навколішки та тримаючи за ногу пораненого товариша, витягає зубами стрілу з його коліна. І, нарешті, завершує композицію кінь, який майже летить і тягне за собою на вуздечці вбитого скіфського воїна.

Постаті воїнів розподілено майстром по нерівній, нібито горбистій поверхні землі. Основна увага приділена ритмічній побудові фризу. З одного боку це хвилеподібний ритм окремих постатей, а з другого — поступове підсилення духовної експресії. Торевт об'єднав постаті воїнів у компактні групи з досить частим перехрещенням просторових планів. Індивідуальність поз, чіткість силуетів підкреслена за допомогою багатого драпірування. Загалом фриз у притаманний орнаментально-живописний стиль.

Аналогічні оббивки були знайдені при розкопках Єлизаветинського могильника та поблизу Нікополя, що може свідчити про серійність виробництва та популярність цього сюжету як у середовищі скіфів, так і еллінів¹⁶. У ньому явно перемагають останні, що особливо підкреслено трагічним елементом композиції: кінь, який біжить з поля бою і тягне за собою свого господаря.

Досить близько до характеристик номадів як непереможного народу стоїть розповідь Геродота, якою він розпочав «Скіфський логос», а саме про повернення старих скіфів до своєї країни з Передньої Азії після двадцяти восьми років володарювання там (Herod. IV, 1—4). За цей час їхні дружини побралися з рабами, від яких народилося молоде покоління скіфів. Дізнавшись про повернення старих, юнаки вирішили вступити з ними в бій, щоб самостійно правити своєю країною¹⁷. «Після багатьох боїв, — відзначав Геродот, — коли виявилось, що скіфи не можуть подолати супротивників, один із скіфів сказав так: «Що це ми робимо, скіфи? Ми б'ємося з нашими рабами і в битвах нас стає менше і їхнє число також зменшується. Ось що тепер, як мені здається, треба зробити: відкинути списи та луки і кожному взяти батіг і якнайшвидше піти проти них. Поки вони бачать нас із зброєю, вони вважають себе рівними з нами, а побачивши, що в нас замість зброї батоги, вони зрозуміють, що вони наші раби, і перестануть чинити нам опір». Почувши це, скіфи так і зробили, а здивувавшись тому, що сталося, юнаки припинили битву і повтікали» (Herod. IV, 3).

Мудрість старих скіфів, судячи за численними їх зображеннями на художніх виробках, підкорила грецьких торевтів. Про те, що вони добре знали цей історичний переказ, якнайкраще свідчить передеріївська шоломоподібна ритуальна посудина. Унікальний сферичний золотий предмет, ще точно не визначений за призначенням, оздоблено сценами боротьби між молодими і старими скіфами, виконаними в техніці карбування¹⁸. З одного боку в центрі композиції стоїть навколішки юнак, повернувшись обличчям до молодого воїна, який захищаючи його, замахнувся списом на літнього бородатого чоловіка. Через плече останнього перекинута ласо, в руках щит та меч, з піхов якого звисають декоративні китиці.

На протилежному боці, імовірно, показано продовження цієї ж сцени. Уже обеззброєний юнак стоїть навколішки, відштовхуючи рукою бородатого скіфа, що міцно тримає його за чуприну. Молодий воїн, намагаючись підтягти за руку до себе поваленого юнака, замахується списом на бородатого нападника.

Торевт з великою майстерністю передав обличчя воїнів. Кожне з них має характерні риси, які до того ж майже з фотографічною точністю передані при зображенні цих персонажів на зворотньому боці.

Таким же динамізмом насичені композиції і на срібному горіті з Солохи, де також, очевидно, представлено битву між старими та молодими скіфами (рис. 3, 1)¹⁹. Воїнів розподілено на дві групи. Зліва — молодий безбородий напівоголений кочовик, прикрившись щитом і замахнувшись сокирою, наступає на старого вершника зі списом у руці. Інша група складається з трьох чоловіків. Молодий варвар за волосся стягнув з коня бородатого воїна. За ним стоїть безбородий скіф, який готується вбити його коротким мечем. Не-

Рис. 3. 1 — фрагмент сцени бою на гориті з Солохи; 2 — фрагмент сцени бою на оббивках піхов меча з Чортomla.

обхідно відзначити, що художник утрирував обличчя старих скіфів. Вони нагадують сатирів з кирпатими носами і товстими губами. Тоді як майже всі інші зображення номадів позначені реалістичними, навіть ідсалізованими рисами. Усі воїни, за винятком одного, вдягнуті у традиційні довгі з трикутними звисаючими полами каптани та просторі широкі штани, оздоблені орнаментами у вигляді хрестиків та кілець. Постаті діючих осіб показані в динамічних позах, які справляють враження єдиного ритму рухів та емоційності, що, крім того підсилюється жорстокою битвою тварин на верхньому ярусі горита.

Не збереглися писемні свідчення про ритуальні чи спортивні двобої (боротьбу) між скіфами. Та і зображення таких сцен поодинокі. Лише з Чмиревого, Верхньорогачицького та Єлизаветинського курганів походять золоті

платівки майже квадратної форми з фігурами двох кремезних скіфів, які борються²⁰. У воїнів охайні короткі бороди та вуса, традиційний одяг. М. І. Ростовцев вбачав у цій сцені ритуальний акт, «при якому царська влада дарується молодому чоловікові царської фамілії»²¹, а М. М. Кубланов пов'язує її з заупокійним культом у скіфів у післягеродотівський час²². Однак у даному випадку можна припустити, що це зображення якогось спортивного двобою, на користь чого може свідчити реалістичне зображення кочовиків, однаковий одяг і вік, відсутність будь-яких елементів символіки.

Батіг або канчук, на думку деяких учених, був не лише знаряддям пастухів та мисливців, але й зброєю. Так, на оббивках піхов меча з Чортмлицького кургану, як вже було сказано вище, представлена сцена битви між скіфами та греками. У першому з лівого краю сюжету викарбувана постать скіфського вождя, який замахнувся мечем на грецького стратега у корінфському шоломі. У лівій руці він тримає канчук, судячи за всім, звитий з шкіряних ремінців, а, можливо, і прикрашений золотими оздобами (рис. 3, 2)²³. Нагайка майже такої ж форми була виявлена в кургані Товста Могила. Від неї збереглися лише золота стрічка, що обмотувала руки в'яз, та вісімнадцять золотих намистин²⁴. На цих же оббивках є ще одне спрощене зображення канчука в руці скіфського вершника, що поспішає на допомогу своєму товаришеві, який відбивається від грецького нападника (третій сюжет).

Цікаво відзначити, що Геродот, а за ним й інші автори навели чимало свідчень про жорстокі звичаї номадів, їх криваву розправу не лише з ворогами, але й своїми родичами за найменшу провину, а також про принесення в жертву багатьох юнаків у поховальних обрядах тощо (Herod. IV, 64, 65, 69). Проте лише деякі елементи описаних сцен зафіксовані в тореветиці. Так, на ковпачку з Курджипського кургану, хоч і не відомо, чи належить він до роботи грецьких торсєтів, представлені скіфи, які тримають у руках відтяти голови чоловіків (рис. 4, 2)²⁵. Ця сцена є наочним підтвердженням розповіді Геродота про ставлення номадів до ворогів. Композиція на цьому виробі складається з двох груп, кожна з яких зображує двох воїнів, які тримають однією рукою ратище дротика, загнане вістря у землю. В іншій руці в одного з них — меч, а в другого — відтята чоловіча голова. Цій пам'ятці притаманні не тільки художній примітивізм, але й недбалість у передачі рис обличчя та одягу.

Існує ще одна пам'ятка тореветики — золота ажурна платівка — прикраса головного убору з колекції Романовича, яка зараз знаходиться в приватному зібранні в Брюсселі і навколо якої тривалий час велись суперечки з приводу її автентичності²⁶. На ній представлена битва між скіфами. Зліва зображені постаті двох воїнів, кінець бою між якими вже вирішено. Молодий безбородий скіф у невисокому з рівно підрізаними краями шоломі та панцирному обладунку, тримаючи лівою рукою за волосся супротивника, заносить над ним кинджал для нищівного удару. Поранений воїн припав на коліно, спираючись об землю рукою, а іншою направив лук вгору. На його обличчі застигла гримаса болю²⁷.

У правій частині платівки також дві фігури воїнів. Ліворуч лежить вбитий, роздягнений, обезголовлений скіф. Справа — бородатий кочовик у каптані без панциря з головою поваленого супротивника в руках. Над тілом обезголовленого варвара на золотій смужці зображені скіфський горит, меч з метеликоподібним перехрестям та панцир, який висить між ними.

У Луврі зберігається срібний позолочений ритон у вигляді голови кабана, верхня частина якого прикрашена сценою з скіфського життя²⁸. У центрі композиції бородатий вождь, спираючись на дротик, розглядає відтату чоловічу голову, яка лежить на землі. Навпроти нього — інший скіфський воїн простягає праву руку до відтатої голови. А. А. Передольська піддала сумніву автентичність цього виробу на підставі неправильної анатомії фігур і їх незграбності. Вона також вважає, що цей сюжет не притаманний елліно-скіфській тореветиці цього часу, а характерний для підробок кінця XIX — початку XX ст.²⁹ Однак цього замало, щоб дійсно вважати цю річ за підробку.

В одному з пасажів «Історії» Геродота йдеться ще про один з жорстоких звичаїв скіфів. «Один раз на рік кожен правитель області, змішавши вино з

водою в кратері, дає пити тим скіфам, які повбивали ворогів, а ті, хто цього не зробили, не п'ють цього вина, але присоромлені, сидять осторонь: бо для скіфів це найбільша ганьба. А ті, які повбивали дуже багато ворогів, тримають аж два келихи і з обох п'ють» (Herod. IV, 66). На думку болгарського дослідника І.Маразова саме ця сцена представлена на ритоні з Карагодеуашху³⁰. На головному фризі цієї посудини зображені два скіфських вершника, повернутих обличчям один до одного. Під ногами їх коней лежать обезголовлені загиблі вороги. Скіфи вдягнені в куртки, вузькі штани та м'які шкіряні чобітки, прикрашені складним візерунком. У лівого вершника в руках ритон та скіпстр, правий — підняв правицю в жесті адорації (рис. 4, 1)³¹.

При цьому можна також згадати, що у нещодавно знайденому на Тамані вапняковому рельєфі IV ст. до н. е. теж відображено унікальний мотив трофею, здобутого у переможному бою над ворогом, — відрубані людські голови на тлі боротьби варварів³². Як композиційна його побудова з багатоплановим напластуванням просторових планів, так і зазначений мотив рідко зустрічається у мистецтві еллінів. Але наскільки вони могли належати скіфським художникам важко сказати. Можливо, в античних майстернях працювали вихідці із середовища варварів, які засвоювали основні художні прийоми грецьких майстрів, але використовували їх на практиці через властивий їм світогляд.

Крім того, порівняно більш статичні та ідеалізовані зображення старих розважливо-мудрих скіфів ми бачимо і на досить складному барельєфному фризі срібної позолоченої чаші з Гайманової Могили³³. На узвишші з каміння сидять два літні воїни у парадних скіфських костюмах, що нібито зосереджено, але спокійно щось обговорюють. Торевт для підсилення емоційної образності персонажів використав властивості різних дорогоцінних металів. Він покрити позолотою всі постаті, за винятком облич та кистей рук, завдяки чому вони яскраво сяють на мерехтливому тлі. Журливі, трохи загадкові погляди цих сповнених повагою скіфських вождів підкреслено детальною проробкою великих очей з гравірованими повіками і зіницями, охайними зачісками, довгими бородами з трохи підкрученими вусами, кожне пасмо яких вирізьблено різцем. Такі ж фігури бородатих скіфів показано на протилежному боці чаші, яка набагато гірше збереглась, через що неможливо роздивитись деталі облич та костюмів. Поза воїнів, які сидять, гордовито-самовпевнені і поважні, наділені характерними рисами. Їх надзвичайно тонко орнаментований одяг і військовий обладунок, розміщення слуг, які стоять навколішки позаду них, платівчаста гривна одного з скіфів та булава, підкреслюють їх високий соціальний статус.

Одним з основних елементів харчування скіфів було кобиляче молоко. Уже в «Ліаді» Гомера згадуються дивні дояри кобилиць — гіппемолги, молокоїдні, бідні і найсправедливіші з людей (XIII, 1—7). Їх часто зіставляють то з кіммерійцями, то зі скіфами³⁴. Однак, судячи за деякими даними цих гомерівських гіппемолгів елліни вважали скіфами та сарматами. Так, Страбон доводив, що Гомер знав скіфів як доярів кобилиць і молокоїдів (Strabo. VII, 3, 2—6).

Досить детально про спосіб доїння кобилиць і виготовлення з нього молока розповів Геродот на початку «Скіфського логосу»: «Вони беруть кістяні рурки, дуже схожі на сопілки, засувають їх у статеві органи кобили і дмухають ротом, і коли один дме, другий доїть. Воїни кажуть, що так вони роблять тому, що через дмухання роздуваються жили кобили і спускається її вим'я. Коли вони закінчують доїти, вони наливають молоко в глибокі дерев'яні посудини, саджають навколо кожної посудини на однаковій відстані один від одного сліпих і ті збовтують молоко. Потім вони знімають вершки, що утворюються на поверхні, які вважають кращою частиною молока, а те, що залишається на дні, вважають за гіршу частину» (Herod. IV, 2).

Але в жодній пам'ятці торевтики не показано ні процес доїння кобилиць чи виготовлення з їх молока спеціального сиру — гіппаки, ні дерев'яних посудин, фрагменти від яких трапляються при розкопках скіфських курганів³⁵. При тому, що кінь займає, як уже відзначалось, головне місце в багатьох

Рис. 4. 1 — сцена на ритоні з Карагодеуашху; 2 — ковпачок з Курджипсу.

сюжетах, а на пекторалі, зображено доярів корів та овець, найхарактерніша ознака скіфського побуту, так і не знайшла відображення в мистецтві.

Поодинокі писемні дані про зовнішній вигляд скіфів також знаходять підтвердження у пам'ятках торевтики. Зокрема, Кларк Солійський, фрагмент «Життєпису» якого зберігся у Афінея (Athen. XII, P. 524 c), навів дуже цікаві факти з життя скіфських старійшин, які стали розкошувати, як ніхто інший, носили багатий одяг, ввели «моду» обрізувати рабам волосся навколо всієї голови тощо. У свою чергу видатний філософ Платон відзначив, що цей одяг був шкіряним (Plato. Eric. XIX). А у відомому трактаті псевдо-Гіппократа сказано, що холод і їзда верхи були основною причиною того, що скіфи завжди носили однаковий одяг, основу якого становили штани. Дійсно,

на чашах з Гайманової Могили і Куль-Оби старійшини сидять в розкішних шкіряних, оздоблених візерунками костюмах³⁶. Вершники на чаші з Солохи вбрані в обшиті хутром та підперезані лускоподібними пасками каптани, орнаментовані шаровари-анаксіриди з тонкої шкіри, підв'язані знизу ремінцями чобітки. На золотому гребені з цього ж кургану торевт прикрасив вбрання скіфів складним візерунком, який, можливо, імітує золоті нашивні платівки. На платівці з Куль-Оби куртки лучників підперезані широкими пасками та облямовані хутром. Шаровари прикрашені візерунком у вигляді повздовжніх смуг з крапками та хрестиками між ними. Унікальні облягаючі шкіряні штани з повздовжнім заднім швом зображено на постатях воїнів на ритуальному передеріївському шоломоподібному предметі. Все це дає уявлення про основні елементи скіфського костюму. Судячи за цими пам'ятками, скіфи не тільки вміли тонко обробляти шкіру, але й шити з неї костюми та оздоблювати їх невігладливими візерунками. На слінів, які традиційно носили просто зшиті полотняні хітони та гіматії з одного полотнища тканини, такі костюми справляли належне враження: мешканці північнопонтійських міст, особливо, Боспору, запозичили у них цей тип одягу.

Щодо волосся та зачісок скіфських чоловіків, окрім наведеної згадки Кларка Солійського про стрижку рабів, Арістотель залишив єдине свідчення про те, що скіфи мали пряме волосся (Aristot. De mirab. auscult. 141). На всіх зображеннях скіфів можна переконатися в тому, що це відповідає дійсності. Раби-дояри на пекторалі та служники на Гаймановій чаші мають обрізане навколо голови волосся. Яскравим прикладом індивідуалізованих зачісок може бути зображення двох царів, боспорського та скіфського, на пекторалі з Товстої Могили. Видовжені пасма волосся чоловіка, який стоїть навколішки, зачісані назад і перев'язані широкою товстою стрічкою, що частково закриває зморшкувате чоло. На потилиці вони передані окремими скуйовдженими завитками. Детально подана коротка кучерява борода з невеликими вусами. Довге волосся другого чоловіка персвите кучерями, над чолом — витончений кок з тоненьких кісок, вуса та борода охайно розчесані³⁷. З дивовижною реалістичністю зображено людей на гребені з Солохи. Торевт виконав індивідуалізовані зачіски і риси обличчя. У вершників довге волосся, що, вибиваючись з-під шоломів, опускається окремими завитками на плечі; пишні вуса та бороди охайно зачесані і кожний кучер пророблено різцем. Звертає увагу зачіска піхотинця — його волосся підрізане, зачесане догори, а над чолом згорнуте у вигляді кока або валика. Неголосне обличчя воїна підкреслюється крапками, що імітують щетину; довгі вуса та борода передані за допомогою товстих пасм (рис. 2, 1). Зачіски старих і молодих скіфів можна порівняти на їх численних зображеннях у пам'ятках торевтики. Для них характерні довгі прямі пасма, що спускаються на плечі. Волосся над чолом зачесане догори чи завите у вигляді кока (рис. 3, 1)³⁸. Довга борода також є неодмінною ознакою старого поважного скіфа.

Окрім того, з трактату псевдо-Гіппократа дізнаємося, що волосся у скіфів було рудим: «Все скіфське плем'я — руде через холодний клімат, тому що сонце не діє з достатньою силою і білий колір ніби-то вигоряс від холоду і переходить у рудий» (Ps.-Hippocr. 28).

З цього ж трактату, який М. І. Ростовцев назвав «перлиною іонійської спостережливості і яскравим показником їх живого чуття дійсності» відомо, що скіф'янки за комплексцією були дуже огрядні, бо більшу частину життя проводили в ойкофорах. Через це вони народжували мало дітей. Водночас постійна верхова їзда у скіфських чоловіків викликала різні хвороби, внаслідок чого в їх племені було чимало евнухів.

Грецькі торевти дуже рідко зображували скіф'янок порівняно з чоловіками. У тих незначних за кількістю образах вбачають не простих жінок, а жриць або богинь. Але і в такому їх трактуванні слід, певно, вбачати реальний тип скіф'янки. На платівках з різних поховань з так званою сценою адорації, на сержках з кургану № 10 поблизу с. Велика Знам'янка жінки, які сидять, показані огрядними, у розкішному одязі, з дзеркалом у руці³⁹. У них і справді зафіксовано сидячий спосіб життя скіфських жінок. У цьому ж стані вони виконували і притаманні їх релігії ритуали.

Рис. 5. Прорисовка сцен на сахнівській діадемі.

З цього приводу привертає увагу свідчення Платона, що скіфські чоловіки і жінки п'ють нерозбавлене вино, обливають ним одяг і визнають це «чудовим і блаженним заняттям» (Plato. Legg. I, 9). Сцени пиття вина скіфами поодинокі в тореветиці. Крім того, в них вкладено особливий символічний зміст. Так, на золотій сахнівській діадемі представлена композиція з десяти людських постатей, що утворюють більш-менш самостійні групи (рис. 5). У даному випадку звернемось до крайньої праворуч сцени — два безбородих юнаки наповнюють посуд вином з амфори. Один із скіфів стоїть навколішки, тримаючи в руках амфору з канельованим тулубом. Поруч з ним юнак, який припав на одне коліно, підставивши під струмінь ритон, який він тримає у правій руці. У лівій, піднятій догори руці, в нього посудина з округлим тулубом. Поміж скіфами стоїть лутерій з двома ритонами та келихом, які вже, певно, наповнені вином. Для цієї пам'ятки притаманні схематизм та деякий примітивізм. Деталі облич, костюмів не виділені. Постаті показані силуетно, загальними масами.

На срібній позолоченій чаші з Гайманової Могили під ручками викарбувані дві постаті рабів-служників⁴⁰. Один з них п'є вино з великого бурдюка, інший, можливо, вже напідпитку, стоїть навколішки, тримаючись рукою за голову і намагається витягти гуску з мішка. На цій же чаші дуже погано збереглася ще одна сцена, яку можна пов'язати з винопиттям. Це два скіфських чоловіки, які сидять один супроти одного на кам'янистому пагорбі. Молодший скіф тримає в опущеній правиці келих з округлим тулубом та високими вінцями.

У так званій сцені адорації, варіації якої збереглися на численних золотих платівках з різноманітних скіфських курганів, також є зображення юнака, який п'є з ритона⁴¹. У центральній частині так званої сахнівської діадьми представлена верховна скіфська богиня, яка сидить з дзеркалом у руці, а перед нею стоїть навколішки скіфський вождь з ритоном та сокирою в руках⁴². За спиною богині знаходиться юнак, який тримає в піднятій лівій руці бубонець чи ритон (?) (рис. 5).

Досить детально Геродот описав, як скіфи виготовляють чаші з черепів своїх ворогів та утиральники з їх скальпів (Herod. IV, 64—65). Навіть Платон у діалозі «Світідем» відзначив, що скіфи вважали щасливими і найкращими людьми тих, які мали багато золота на чашах із черепів вбитих ними ворогів (XXV, 299E). Проте зображень таких речей у пам'ятках тореветики немає.

У скіфів існував унікальний ритуал: під час укладання угод з клятвами вони наливали у великий глиняний глек вина і змішували його з кров'ю із стегон обох учасників. «Так роблять вони, злегка надрізуючи тіло вістрям або дряпаючи ножом. Потім занурюють у глек меч, стрілу, сокиру і дротик і, зробивши це, кажуть багато молитв і нарешті п'ють із глека і ті, що укладають угоду, і найзнатніші з тих, що їх супроводжують», — писав Геродот (Herod. IV, 70).

Наведені свідчення змальовують яскраву картину, яка знайшла відтворення в так званій сцені братання, що у багатьох варіаціях трапляється на золотих платівках, сахнівській діадемі та ритоні з Лувра⁴³. З кургану Куль-Оба походить унікальна платівка із зображенням двох скіфів, які п'ють з

одного ритона стоячи навколішки. Ця пам'ятка відзначається вражаючою майстерністю та реалізмом у передачі поз і костюмів⁴⁴. Можливо, саме вона і відтворює описаний Геродотом ритуал, котрий був обов'язковим при укладанні угод.

Отже, порівняльна характеристика свідчень античних авторів з пам'ятками торевтики про скіфів показує, що чимало фактів, зафіксованих писемними джерелами, знаходять підтвердження в художніх творах. Однак перші з них інформативніші та різноманітніші. Якщо у літературній традиції звучить те чи інше повідомлення, то зображення сцен з життя скіфів, хоч і звужені образотворчими межами, все ж дають наочне уявлення про цей народ, доповнюють писемні дані. Вони також вказують на те, що боспорські торевти знали «Історію» Геродота, твори Ефора, псевдо-Гіппократа та інших авторів.

Ідеалізація варварів Ефором та його прихильниками торкнулась і творчості торевтів. Вони в основному зображували скіфів в ідеалізованому вигляді. В образотворчих сюжетах не зустрічаються численні геродотівські свідчення про жорстокість номадів. Цінність цих творів у тому, що їх можна трактувати в різних аспектах, знаходячи в них відповідну інформацію для вивчення духовного життя, побуту, військової справи, етнографії скіфських номадів.

Примітки

¹ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор.— М., 1925.— С. 1; Скржинская М. В. Древнегреческий фольклор и литература о Северном Причерноморье.— К., 1991.— С. 80 сл.

² Переклад А. О. Білецького: *Геродот*. Історії в 9-ти книгах. — К., 1993.

³ Ростовцев М. И. Указ. соч.— С. 4—6; 88—114; Каллистов Д. П. Античная литературная традиция о Северном Причерноморье // Исторические записки.— 1945.— № 16.— С. 182—197; Куклина И. В. 'Αβ]ο] в античной литературной традиции // ВДИ.— 1969.— № 3.— С. 120—130; Тахтаджян С. А. Идеализация скифов: Эфор и предшествующая ему традиция // Проблемы античного источниковедения.— М.— Л., 1986.— С. 59—68; Тахтаджян С. А. ΑΜΑΧΟΙ ΣΚΥΘΑΙ Геродота и последующая идеализация скифов Эфором // Этюды по античной истории и культуре Северного Причерноморья.— СПб., 1992.— С. 43—52.

⁴ Онайко Н. А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. // САИ.— 1970.— Вып. Д1—27.— С. 36.— Табл. XXIX, 435; Манцевич А. П. Курган Солоха.— Л., 1987.— С. 88—92.— Кат. 61.

⁵ Толстой И., Кондаков Н. Русские древности в памятниках искусства. Классические древности Южной России.— СПб., 1889.— Вып. I.— С. 58, 59.— Рис. 80; Русяева М. В. Эстетичні принципи відображення скіфів у грецькій торевтиці // ПЦУМ.— К., 1993.— С. 19, 20.

⁶ Граков Б. Н. Скифы.— М., 1971.— С. 81; Копейкина Л. В. Золотые бляшки из кургана Куль-Оба // Античная торевтика.— Л., 1986.— С. 38—40.

⁷ Онайко Н. А. Античный импорт...— С. 34, 35.— Табл. XXVI—XXVII, 433; Мачинский Д. А. О смысле изображения на чертомлыцкой амфоре // Проблемы археологии.— Сб. статей в память проф. М. И. Артамонова.— Л., 1978.— Вып. II; Раевский Д. С. Об интерпретации памятников скифского искусства // НАА.— 1979.— № 1; Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Чертомлык (Скифский царский курган IV в. до н. э.).— К., 1991.— С. 174.— Кат. 91.

⁸ Черненко Е. В. Скифские лучники.— К., 1981.— С. 126—141.

⁹ Анохин В. А. Монеты Атея // Скифские древности.— К., 1973.— С. 24, 25.— Рис. 1.

¹⁰ Раевский Д. С. Куль-обские лучники // СА.— 1981.— № 3; Копейкина Л. В. Золотые бляшки...— С. 49, 50.— Кат. 19.

¹¹ Теракотові моделі подібних жител знайдені в боспорських дитячих могилах (Беньковський П. О теракотовых повозках из Керчи // ИАК.— 1903.— 9.— С. 63—72; Теракотовые статуэтки. Пантикапей // САИ.— 1974.— Вып. Г1—11.— Табл. 51, 52). Але вони імітують сарматські житла I—III ст. Хоч скіфські та сарматські візки мали багато спільного (Кожин П. М. О сарматских повозках // МИА.— 1969.— № 169.— С. 92, 93), зовнішній вигляд скіфської ойкофори все ж таки залишається невідомим у еліно-скіфському мистецтві.

¹² Мозолевський Б. М. Товста Могила.— К., 1979.— С. 87—92.— Рис. 71—76.

¹³ Тахтаджян С. А. ΑΜΑΧΟΙ ΣΚΥΘΑ Геродота...— С. 43—45.

¹⁴ Онайко Н. А. Античный импорт...— С. 44, 45.— Табл. XXIX, XLV, 476; Манцевич А. П. Указ. соч.— С. 57—60.— Кат. 34; Русяева М. В. Эстетичні принципи відображення скіфів...— С. 20, 21.

¹⁵ *Онайко Н. А.* Античный импорт...— С. 28—31.— Табл. XXII, 423, 424; *Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р.* Указ. соч.— С. 230, 234.— Кат. 191.

¹⁶ Золоті оббивки піхов меча, начебто знайдені близько Нікополя, зараз зберігаються в Метрополітен музеї в Нью-Йорці (*G. M. F. Richter*. A Greek Sword Sheath of a Skythian king // *The Bulletin of the Metropolitan Museum of Art.*— New York, 1931.— XXVI.— P. 44—48); *Шилов В. П.* Раскопки Елизаветовского могильника в 1959 г. // *СА.*— 1961.— № 1.— С. 159—161.— Рис. 11, 12.

¹⁷ Відносно історичності цієї розповіді існують різні думки (бібл. див.: *Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота.— М., 1982.— С. 205; *Мурзин В. Ю.* Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса.— К., 1990.— С. 52—54).

¹⁸ *Моруженко А. О.* Скифський курган Передерієва Могила // *Археологія.*— 1992.— № 4.— С. 70—74.— Рис. 3—7.

¹⁹ *Онайко Н. А.* Античный импорт...— С. 23—25.— Табл. XIX, 420; *Черненко Е. В.* Скифские лучники...— С. 73—76; *Манцевич А. П.* Указ. соч.— С. 57—60.— Кат. 53.

²⁰ *Кубланов М. М.* Золотая бляшка из Чмырева кургана (Некоторые черты заупокойного культа у скифов) // КСИИМК.— 1955.— № 58.— С. 127—130; *Шилов В. П.* Золотой клад Скифского кургана // *Археологические раскопки на Дону.*— Ростов-на-Дону, 1962.— С. 65.— Рис. 3, 11; *Онайко Н. А.* Античный импорт...— С. 46.— Табл. XI, 4966; *Лесков О.* Скарби курганів Херсонщини.— К., 1974.— С. 44.— Рис. 35.

²¹ *Rostovtzeff M.* The Great Hero of Middle Asia and his exploits // *Artibus Asiae*, Leipzig, 1930/32, № 2/3, S. 107.

²² *Кубланов М. М.* Указ. соч.— С. 128—130.

²³ *Онайко Н. А.* Античный импорт...— С. 28—31.— Табл. XXII, 423; *Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р.* Указ. соч.— С. 230, 234.— Кат. 191.

²⁴ *Мозолевський Б. М.* Вказ. праця.— С. 69.— Рис. 52, 3.

²⁵ *Галанина Л. К.* Курджипский курган.— Л., 1980.— С. 93 сл.— Рис. 51; *Русяева М. В.* Естетичні принципи відображення скіфів...— С. 10, 11.

²⁶ *Ростовцев М. И.* Указ. соч.— С. 329; 7000 ans d'art en Iran.— Paris, 1961.— P. 124.— № 731; *Ильинская В. А.* Золотая пластина с изображением скифов из коллекции Романовича // *СА.*— 1978.— № 3.— С. 90—100; *Черненко Е. В.* Скифские лучники...— С. 120, 121.

²⁷ Широкі штани прикрашені до колін невеличкими квадратиками, утвореними за допомогою глибоких паралельних вертикальних та горизонтальних рисок. Це, судячи за всім, луска обшивки панцирного набору. Такий тип одягу більше не зустрічається в зображеннях скіфів на пам'ятках торевтики (*Ильинская В. А.* Золотая пластина...— С. 93).

²⁸ *Charbonneau J.* La grotte du Louvre et de Musées de France.— 1962.— 12.— 295, 296; *Фрел Иржи.* Новый скифский памятник из Лувра // *СА.*— 1964.— № 3.— С. 292, 293.

²⁹ *Передольская А. А.* Оригинал или подделка? (По поводу луврского серебряного ритона) // *СА.*— 1966.— № 1.— С. 42—50.

³⁰ *Маразов И.* Ритоните в древна Тракия.— София, 1978.— С. 18.

³¹ *Лаппо-Данилевский А. С., Мальмберг В. К.* Древности кургана Карагодеуашх // *МАР.*— 1894.— № 13.— С. 75—77, 146—148.— Рис. 21—23; *Виноградов Ю. А.* О ритонах из кургана Карагодеуашх // *ПАВ.*— 1993.— № 6.— С. 66—71.

³² *Античная скульптура из собрания Государственного музея изобразительных искусств им. А. С. Пушкина.*— М., 1987.— С. 186—189; *Savostina E.* Trouville de reliefs antiques dans un etablissement agricole du Bosphore cimmerien (Taman) // *RA.*— 1987.— I.— P. 11—18.

³³ *Бідзіля В. І.* Дослідження Гайманової Могили // *Археологія.*— 1971.— № 1.— С. 50—55.

³⁴ *Куклина И. В.* Указ. соч.— С. 120—130.

³⁵ *Манцевич А. П.* Деревянные сосуды скифской эпохи // *АСГЭ.*— 1966.— № 8.— С. 44; *Мозолевський Б. Н.* Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972—1975 гг.) // *Скифия и Кавказ.*— К., 1980.— С. 105, 106.

³⁶ *Бідзіля В. І.* Вказ. праця.— С. 50—55; *Русяева М. В.* Естетичні принципи відображення скіфів...— С. 12, 13, 20.

³⁷ *Русяева М. В.* Основний сюжет на пекторалі з Товстої Могили // *Археологія.*— 1992.— № 3.— С. 34—46.

³⁸ *Rolle R.* Haar- und Barttracht der Skythen // *Золото степу. Археологія України.*— Шлезвіг, 1991.— С. 115—126.

³⁹ *Клочко Л. С.* Плечовий одяг скіф'янок // *Археологія.*— 1992.— № 3.— С. 96—98.

⁴⁰ *Бідзіля В. І.* Вказ. праця.— С. 50—55.

⁴¹ *Онайко Н. А.* Античный импорт...— С. 45, 46, 82; *Копейкина Л. В.* Указ. соч.— С. 41—42.— Кат. 6, 6а.

⁴² *АЛЮР.*— 1901.— Т. III.— С. 209—215; *Miller A., de Mortillet A.* Sur un bandeau en or

avec figures scythes decouvert dans un kourgan de la Russie Meridionale // L'Homme Prehistorique.— 1904.— № 9.— P. 273; Бессонова С. С., Раевский Д. С. Золота пластина із Сахнівки // Археологія.— 1977.— № 21.— С. 42, 43; Черненко Е. В., Ключко В. И. О подлинности золотой пластины из Сахновки // СА.— 1979.— № 4.— С. 270—274.

⁴³ Онайко Н. А. Античный импорт...— С. 46.— Рис. 11.— Табл. XL, 4946; Манцевич А. П. Курган Солоха— С. 64, 65.— Кат. 40; Бессонова С. С., Раевский Д. С. Вказ. праця— С. 45.

⁴⁴ Толстой И., Кондаков Н. Русские древности в памятниках искусства.— СПб., 1889.— Вып. II.— С. 49.— Рис. 34; Лаппо-Данилевский А. С., Мальмберг В. К. Курган Карагодеуатих // МАР.— 1894.— № 13.— С. 148.— Рис. 22; Ильинская В. И., Тереножкин А. И. Скифия VII—IV вв. до н. э.— К., 1983.— С. 124—126; Русяева М. В. Естетичні принципи відображення скифів...— С. 9, 10.

М. В. Русяева

СОПОСТАВЛЕНИЕ СВИДЕТЕЛЬСТВ АНТИЧНЫХ АВТОРОВ С ИЗОБРАЖЕНИЯМИ КОЧЕВЫХ СКИФОВ НА ПАМЯТНИКАХ ТОРЕВТИКИ

Сравнительная характеристика свидетельств древних авторов о кочевых скифах с их изображениями показывает, что греческие торевты хорошо знали жизнь и обычаи этого народа. Соответствие письменной и изобразительной традиции находит параллели в показе кочевого образа жизни, батальных сцен, вооружения, жанровых композиций, внешнего облика, причесок и костюмов. Отдельные памятники свидетельствуют о том, что мастера знали также и произведения Геродота, Эфора, псевдо-Гиппократ и других античных авторов.

М. V. Rusyaeva

COMPARISON OF EVIDENCES OF ANTIQUE AUTHORS WITH PICTURES OF THE NOMADIC SCYTHIANS ON THE THOREUTIC RELICS

A comparative characteristics of evidences left by ancient authors about the nomadic Scythians with their images shows that Bosphorian thoreutes knew well the life and traditions of that people. The correspondence between the written and imitative traditions has analogs in exhibition of the nomadic way of life, battle scenes, arms, genre compositions, appearance, hair style and costumes. Certain relics confirm that thoreutes also knew works written by Herodotus, Ephorus, pseudo-Hippocrates and by other antique authors.

Одержано 19.10.94

ПРО ЧАС І МІСЦЕ КАНОНІЗАЦІЇ ВОЛОДИМИРА

П. П. Толочко

У пропонованій статті здійснено спробу з'ясувати питання часу і місця канонізації великого київського князя Володимира Святославича. На підставі аналізу літописних і житійних даних, а також історичних обставин, автор дійшов висновку, що урочистий акт проголошення Володимира святим Руської православної церкви відбувся у Новгороді в 1251 р.

Проблема канонізації Володимира Святославича лишається до наших днів не цілком з'ясованою. Напевне знаємо, що це не трапилось у Києві і відразу по його смерті, хоч існує думка, що святкування пам'яті святого Володимира почалось ще за Ярослава Мудрого. Є. Голубинський бачив причину зволікання з проголошенням Руською православною церквою Володимира святим в особ-